

‘De grondslag van de politieke economie en, in het algemeen, van elke sociale wetenschap is klaarblijkelijk de psychologie. Wellicht komt er een dag waarop we in staat zullen zijn om de wetten van de sociale wetenschappen af te leiden uit de beginselen van de psychologie.’

– Vilfredo Pareto, 1906¹

INHOUD

Voorwoord 9

I. Het begin: 1970-1978 13

- 1 Irrelevant veronderstelde factoren 15
- 2 Het bezitseffect 24
- 3 De Lijst 32
- 4 Waardetheorie 38
- 5 *California Dreamin'* 48
- 6 De uitdaging 56

II. Mentaal boekhouden: 1979-1985 69

- 7 Koopjes en afzetterij 71
- 8 Verzonken kosten 79
- 9 Emmers en budgetten 89
- 10 Aan de pokertafel 95

III. Zelfbeheersing: 1975-1988 101

- 11 Wilskracht? Geen probleem 103
- 12 De planner en de doener 117

Intermezzo 131

- 13 Wangedrag in de echte wereld 133

IV. Werken met Danny: 1984-1985 143

- 14 Wat lijkt eerlijk? 145
- 15 Eerlijkheidsgames 156
- 16 Mokken 166

v. In debat met de economische wetenschap: 1986-1994 175

- 17 Het debat begint 177
- 18 Anomalieën 187
- 19 Teamvorming 194
- 20 Kortzichtig denken aan de Upper East Side 203

vi. Financiële economie: 1983-2003 221

- 21 Schoonheidswedstrijd 223
- 22 Reageert de aandelenmarkt te heftig? 233
- 23 Reactie op een overreactie 242
- 24 De prijs is niet juist 247
- 25 Gesloten beleggingsfondsen 255
- 26 Fruitvliegjes, ijsbergen en negatieve aandelenprijzen 263

vii. Welkom in Chicago: 1995-heden 273

- 27 Studie van de wet 275
- 28 Kantorenspeel 288
- 29 American football 295
- 30 Spelprogramma's 313

viii. Steuntje in de rug: 2004-heden 325

- 31 Spaar morgen meer 327
- 32 Naar het grote publiek 341
- 33 Duwtjes voor Britten 348

Conclusie: wat komt hierna? 365

Noten 377

Bibliografie 389

Lijst van figuren 407

Dankwoord 409

Register 411

VOORWOORD

Voordat we beginnen, heb ik hier twee verhalen over mijn vrienden en mentoren, Amos Tversky en Daniel Kahneman. Deze verhalen bevatten enkele hints over wat je in dit boek kunt verwachten.

Mijn best doen om Amos te behagen

Zelfs voor diegenen die zich niet kunnen herinneren waar ze hun sleutels net hebben neergelegd, biedt het leven momenten die in je geheugen gegrift blijven. Sommige daarvan zijn publieke gebeurtenissen. Als je zo oud bent als ik is een daarvan misschien de dag waarop John F. Kennedy werd vermoord (eerstejaarsstudent aan de universiteit, aan het basketballen met een groepje vrienden in de gymzaal). Voor iedereen die oud genoeg is om dit boek te lezen, is 11 september 2001 ook zo'n datum (ik was net opgestaan, luisterde naar de NPR en probeerde er iets van te begrijpen).

Andere gebeurtenissen zijn persoonlijker: van bruiloft tot een hole-in-one. Wat mij betreft was een telefoontje van Danny Kahneman er zo een. Hoewel we elkaar vaak spreken, en we honderden telefoongesprekken hebben gevoerd waarvan me niets is bijgebleven, weet ik van dit gesprek nog precies waar ik me toen bevond. Het was begin 1996 en Danny had gebeld om te vertellen dat zijn vriend en medewerker Amos Tversky aan kanker leed en nog maar zes maanden te leven had. Ik was zo van streek dat ik de hoorn aan mijn vrouw moest geven terwijl ik mijn best deed om mezelf weer een beetje in de plooi te krijgen. Het nieuws dat een goede vriend ten dode is opgeschreven, is altijd schokkend, maar Amos Tversky was gewoon niet iemand die op zijn negenenvijftigste zou overlijden. Amos, wiens tijdschriftartikelen en voordrachten altijd zo precies en perfect waren, en die nooit meer op zijn bureau had liggen dan een blocnote en een potlood – keurig in het gelid – was niet iemand om zomaar dood te gaan.

Amos hield het stil tot hij niet meer in staat was om naar zijn werk te gaan. Daarvoor was alleen een klein groepje, waaronder twee van mijn naaste vrienden, op de hoogte. We mochten het niet aan anderen vertellen, behalve aan onze partner, en in de vijf maanden dat we dit afschuwelijke nieuws voor ons

moesten houden, moesten we elkaar om de beurt troosten.

Amos wilde niet dat het nieuws over zijn slechte gezondheid openbaar werd omdat hij zijn laatste maanden niet de rol van stervende wilde spelen. Er was werk aan de winkel. Danny en hij hadden besloten samen een boek te redigeren: een bloemlezing van artikelen door henzelf en anderen op het vakgebied binnen de psychologie waarvan zij de grondleggers waren: het onderzoek naar oordelen en beslissen. Als titel hadden ze *Choices, Values, and Frames* gekozen.¹ Amos wilde vooral doen wat hij het liefst deed: werken, tijd doorbrengen met zijn gezin en basketbal kijken. In deze periode waren bezoekers die hun medeleven wilden betuigen niet welkom, maar 'werkbezoeken' waren wel toegestaan, en dus ben ik hem een week of zes voor zijn dood gaan opzoeken, onder het doorzichtige voorwendsel dat ik een paper wilde afronden waar we samen aan hadden gewerkt. Daar waren we een tijdje mee bezig, en daarna keken we naar een beslissende wedstrijd van de National Basketball Association (NBA).

In bijna alle aspecten van zijn leven was Amos een wijs man, ook in de wijze waarop hij met zijn ziekte omging.* Nadat hij met enkele aan Stanford verbonden specialisten had overlegd over zijn prognose, had hij besloten dat hij zijn laatste maanden niet wilde ruïneren met zinloze behandelingen die hem kotsmisselijk zouden maken en zijn leven hooguit met enkele weken zouden verlengen. Hij was nog steeds gevat en scherp van geest en zei tegen zijn oncoloog dat kanker geen *zero-sum game* is. 'Wat slecht is voor de tumor, is niet per se goed voor mij.' Toen ik hem op een dag aan de telefoon had, vroeg ik hem hoe hij zich voelde. 'Weet je,' zei hij, 'het is vreemd. Als je griep hebt, voel je je alsof je elk moment kunt sterven. Maar als je stervende bent, voel je je het grootste deel van de tijd prima.'

Amos stierf in juni en de begrafenis vond plaats in Palo Alto, Californië, waar zijn gezin en hij hadden gewoond. Amos' zoon Oren hield een korte toespraak en citeerde uit een briefje dat Amos hem enkele dagen voor zijn dood had geschreven:

Ik heb het gevoel dat we de afgelopen paar dagen anekdotes en verhalen hebben uitgewisseld met de bedoeling dat die in elk geval nog een tijdlang herinnerd zullen blijven. Volgens mij is er een lange Joodse traditie die inhoudt dat geschiedenis en wijsheid niet door lezingen en geschiedenisboeken van de ene generatie

* Bij zijn leven graptten veel psychologen dat je door zijn toedoen een IQ-test kon ontwerpen die uit maar één opgave bestond: hoe sneller tot je doordrong dat hij slimmer was dan jij, hoe slimmer je was.

op de andere worden overgedragen, maar door middel van anekdotes, grappige verhalen en gepaste grappen.

Na de begrafenis hielden de Tversky's een traditionele sjiivve bij hen thuis. Het was zondagmiddag. Op een bepaald moment slenterden sommigen van ons de tv-kamer binnen en vervolgens stonden we daar naar een beslissende NBA-wedstrijd te kijken. We voelden ons een beetje verlegen met de situatie, maar toen zei Amos' zoon Tal: 'Als Amos erbij was geweest, had hij de begrafenis opgenomen en de wedstrijd gekeken.'

Vanaf mijn eerste ontmoeting met Amos, in 1977, heb ik elk artikel dat ik schreef onderworpen aan een officiële test: 'Zou Amos dit goedkeuren?' Mijn vriend Eric Johnson, met wie je verderop nog zult kennismaken, kan getuigen dat een artikel dat we samen hebben geschreven er na acceptatie door een wetenschappelijk tijdschrift nog drie jaar over gedaan heeft om gepubliceerd te worden. De redacteur, de vakreferenten en Eric waren allemaal tevreden, maar Amos bleef op één punt steken en ik wilde aan zijn bezwaar tegemoetkomen. Ik bleef er maar aan doorwerken, terwijl die arme Eric op korte termijn beoordeeld zou worden voor een promotie, zonder dat hij dat artikel op zijn cv had staan. Gelukkig had Eric meer dan voldoende andere sterke wetenschappelijke artikelen geschreven, en dus heeft mijn getreuzel hem niet zijn vaste aanstelling gekost. En na verloop van tijd toonde Amos zich wél tevreden.

Bij het schrijven van dit boek heb ik het briefje van Amos aan Oren serieus genomen. Dit is misschien niet het soort boek dat je zou verwachten van een hoogleraar economie. Het is geen lange, droge verhandeling, en al evenmin een polemie. Natuurlijk wordt hier onderzoek besproken, maar er zijn ook anekdotes, (mogelijk) leuke verhalen en hier en daar zelfs een grap.

Danny over mijn beste eigenschappen

Op een dag in begin 2001 was ik op bezoek bij Danny Kahneman in Berkeley. We zaten in zijn woonkamer te kletsen, zoals we dat zo vaak doen. Toen herinnerde Danny zich plotseling dat hij een afspraak had voor een telefoongesprek met Roger Lowenstein, een journalist die een artikel over mijn werk aan het schrijven was voor het magazine van *The New York Times*.² Roger, auteur van verschillende boeken, waaronder het bekende *When Genius Failed*, wilde daarvoor natuurlijk met mijn oude maatje Danny praten.³ Dit was een dilemma. Moest ik de kamer uit gaan of meeluisteren? 'Blijf maar,' zei Danny, 'dit zou weleens leuk kunnen zijn.'

Het interview begon. Horen hoe een vriend een oud verhaal over je vertelt, is

niet heel spannend, en horen hoe iemand je de hemel in prijst, bezorgt me altijd een ongemakkelijk gevoel, dus ik pakte iets te lezen en merkte dat mijn aandacht afdwaalde – totdat ik Danny hoorde zeggen: ‘O, het beste aan Thaler, wat hem echt speciaal maakt, is zijn luiheid.’

Wat? Echt? Ik zal nooit ontkennen dat ik lui ben, maar meende Danny nou werkelijk dat mijn luiheid mijn allerbeste eigenschap was? Ik begon met mijn handen te wapperen en wild met mijn hoofd te schudden, maar Danny ging verder en zong uitgebreid de lof van mijn luiheid. Tot op de dag van vandaag houdt hij vol dat dat een groot compliment was. Mijn luiheid, zo beweert hij, houdt in dat ik alleen maar werk aan vragen die intrigerend genoeg zijn om te zorgen dat ik mijn natuurlijke neiging om werk te ontwijken weet te overwinnen. Alleen Danny kon mijn luiheid omvormen tot een nuttige eigenschap.

Maar zo is het nou eenmaal. Voordat je verder leest, dien je je wel te realiseren dat dit boek is geschreven door iemand die echt, officieel lui is. De positieve kant daarvan is dat ik, volgens Danny, alleen maar over interessante dingen schrijf, of in elk geval over dingen die ik interessant vind.

I

HET BEGIN: 1970-1978

1

IRRELEVANT VERONDERSTELDE FACTOREN

Toen ik nog maar net was begonnen als universitair docent, slaagde ik er ongewild in om het grootste deel van de studenten in mijn cursus micro-economie boos op me te krijgen, en voor deze ene keer had dat niets te maken met iets wat ik in de collegezaal gezegd had. Het probleem werd veroorzaakt door een tentamen halverwege het trimester.

Ik had een tentamen in elkaar gezet dat bedoeld was om drie brede groepen studenten van elkaar te onderscheiden: de sterren die het materiaal werkelijk onder de knie hadden, de middenmoot die de ideeën begreep die aan het vak ten grondslag lagen, en de onderste groep die het gewoon niet snapte. Om dat te bereiken moest het tentamen enkele vragen bevatten die alleen de allerbeste studenten goed zouden kunnen beantwoorden, en dat hield in dat het een moeilijk tentamen was. Het had het beoogde effect – de behaalde scores vertoonden een brede spreiding – maar toen de studenten de uitslagen onder ogen kregen, leidde dat tot grote verontwaardiging. Hun belangrijkste klacht was dat de gemiddelde score maar 72 van de 100 punten bedroeg.

Wat die reactie zo merkwaardig maakte, was dat de gemiddelde numerieke score absoluut geen effect had op de verdeling van de uiteindelijk behaalde 'cijfers'. De norm was een curve waarbij een gemiddelde score werd beloond met een B of B+ en slechts een heel klein aantal studenten een onvoldoende kreeg. Ik had wel verwacht dat de mogelijkheid van een lage gemiddelde numerieke score op dit front enige verwarring zou zaaien, en dus had ik tijdens de colleges gemeld hoe de numerieke scores zouden worden omgezet in echte beoordelingen. Elke score van meer dan 80 zou een A of A+ krijgen, scores boven de 65 zouden een of ander soort B krijgen, en alleen scores lager dan 50 liepen het risico om een onvoldoende (C) te krijgen. De uiteindelijke cijferverdeling was niet anders dan normaal, maar deze aankondiging leek geen enkele uitwerking hebben op de stemming van de studenten. Ze vonden het tentamen dat ik had afgenomen nog steeds verschrikkelijk, en ze waren ook al niet blij met mij. Als jonge hoogleraar die niet graag op straat wilde komen te staan, was ik vastbesloten daar iets aan te doen, maar ik wilde mijn tentamens niet gemakkelijker maken. Wat nu?

Na lang nadenken kreeg ik een idee. Bij het volgende tentamen maakte ik het totale aantal te behalen punten 137 in plaats van 100. Dit examen bleek iets moeilijker dan het eerste en de studenten wisten niet meer dan 70 procent van de opgaven goed te maken, maar de gemiddelde numerieke score was een opwekkende 96 punten. De studenten waren verrukt! De werkelijke beoordeling die hun dat opleverde, was niet anders dan anders, maar iedereen was blij en tevreden. Sindsdien heb ik er als ik deze cursus gaf altijd voor gezorgd dat het tentamen in totaal 137 punten opleverde, en dat aantal koos ik om twee redenen. Ten eerste omdat dit een gemiddelde score van ruim in de 90 opleverde, terwijl sommige studenten zelfs meer dan 100 scoorden, wat telkens weer bijna extatische reacties opleverde. Ten tweede is het niet eenvoudig om je totale score uit je hoofd door 137 te delen en namen de meeste studenten kennelijk niet de moeite om hun scores om te zetten in percentages. Nu moet je niet denken dat ik de studenten op de een of andere manier om de tuin leidde, want na de eerste keer heb ik in de syllabus altijd de volgende, vet gezette verklaring opgenomen: DE TENTAMENS ZULLEN EEN MAXIMALE SCORE OPLEVEREN VAN 137 IN PLAATS VAN DE GEBRUIKELIJKE 100. DIT SCORESISTEEM HEEFT GEEN INVLOED OP DE BEOORDELING, MAAR KENNELIJK IS HET BETER VOOR JULIE HUMEUR. En inderdaad, nadat ik die verandering had doorgevoerd heb ik nooit meer van een student te horen gekregen dat mijn tentamens te moeilijk waren.

In de ogen van een econoom gedroegen mijn studenten zich ‘verkeerd’. Daarmee bedoel ik dat hun gedrag niet paste in het geïdealiseerde gedragsmodel dat aan de kern ligt van wat we de economische theorie noemen. In de ogen van een econoom zou iemand niet blijer moeten zijn met een score van 96 op de 137 (70 procent) dan met een score van 72 op de 100, maar dat waren mijn studenten wel. En doordat ik me dat realiseerde, kon ik tentamens geven zoals ik dat wilde, zonder dat mijn studenten begonnen te mopperen.

Al veertig jaar lang, sinds mijn tijd als promovendus, ben ik zeer geïnteresseerd in verhalen over de talloze wijzen waarop mensen anders functioneren dan de denkbeeldige wezens in economische modellen. Daarmee heb ik nooit willen zeggen dat er iets mis is met mensen; we zijn allemaal gewoon mensen, *homines sapientes*. Het probleem zit in het model waarvan economen zich bedienen, een model waarin de homo sapiens wordt vervangen door een denkbeeldig wezen dat *homo economicus* wordt genoemd, een term die ik graag afkort tot *econ*. Mensen gedragen zich vaak verkeerd, en dat wil zeggen dat economische modellen een heleboel slechte voorspellingen doen, voorspellingen die heel wat ernstigere gevolgen kunnen hebben dan een stelletje boze studenten. Er is vrijwel geen econoom geweest die de crisis van 2007-2008 heeft zien aankomen,